

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ**

Завршни мастер рад

**Усташки злочини на седницама
емигрантске владе Краљевине Југославије**

**Ментор:
Мира Радојевић**

**студент:
Ђорђе Лукић
Бр. индекса:
is 19/66**

Београд 2020.

Предговор

Циљ рада је представити како су се чланови емигрантске владе Краљевине Југославије током ратног периода 1941-1945. односили према деловању усташа у окупираној земљи, чија је политика према српском народу најзаступљенија била на територији Независне Државе Хрватске. За израду рада користио сам архивска документа из фонда емигрантске владе Краљевине Југославије, који се чува у Архиву Југославије у Београду, као и објављене записнике истих. Рад се не бави самим злочинима, а ни њиховом природом у обиму који би изашао изван коцепта рада. Природа злочина и сами злочини у довољној су мери до сада обрађени. Они ће бити описани, али само у обиму који је довољан да се стекну утисци зашто су неке од реакција пре свега српских министара у влади и јавних радника српске емиграције видели Југославију као грешку српског народа и сходно томе делали како су делали. Поред записника, користио сам још и *Лондонски дневник* Милана Грола и литературу која се превасходно бавила историјом Југославије у овом периоду. У раду сам настојао и приказати српско–хрватске односе у међуратном периоду, као и само стварање Краљевине СХС и ставове двају народа према истој.

Краљевска влада била је посредник између домаће и западне политичке позорнице. Својим примером показивала је свету најапсурднији братоубилачки вид југословенске ратне стварности. Ономогућена да несметано и непосредно утиче на збивања, она је трошила своју енергију у политичко – студијским предрадњама које су биле крцате националним доктринарством и проблемима. Стварала је пометњу у којој су се губили и она и њени савезници. Она је спутавала сопствену активност у сталном сукобу њених чланова око прошлости, садашњости и будућности.

Југославија је у Другом светском рату учесовала свим порамa свога бића – антифашистичким ангажовањем, колаборацијом, кратковидим политиканством њених политичара који су играли на карте свих савезника. Фронт у земљи био је разуђен, укључујући и грађански рат, на политичкој, идеолошкој и верској основи. Ван граница државе он се рефлектовао у виду репризе у редовима бројног југословенског исељеништва.

Уједињење и међуратне године

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца првог јануара 1918. закључена је била једна идеја која се јављала међу југословенским народима током њихове дуготрајне историје. Уједињење је извршено под окриљем Краљевине Србије, једине независне југословенске државе која је имала иоле реалних основа да га и оствари у поређењу са на пример Црном Гором. Србија је изашла као победник из Балканских ратова против Турске 1912, Бугарске 1913. и „Великог рата“ 1914-1918.

Први светски рат Србија је водила како би одбранила свој суверенитет који је Аустроугарска нападала све оштрије од 1903. А-У је безуспешно покушавала на разне начине да покори Србију својим продором на исток кад је већ свуда другде доживела неуспех (порази у ратовима за уједињење Италије 1859-1860. од Сардиније-Пијемонта, Француске као и од Пруске 1866. у склопу превласти у немачком свету за стварање једне уједињење немачке државе), страхујући да и Србија не постане „југословенски Пијемонт“.¹

На самом почетку првог светског рата Србија је истакла као главни циљ југословенски програм Нишком декларацијом 7. децембра 1914. Србија је као носилац овог програма била постала и „defacto“ заступник других југословенских народа, главно је свакако било да сви Срби коначно буду у једној држави, те да носиоци власти буду Срби са династијом Карађорђевић на челу. Крфском декларацијом од 20 јула 1917. представници југословенског одбора и српске владе сложили су се да су Срби, Хрвати и Словенци један народ тј. приступило се тзв. унитарном југословенству. Југословенски одбор пристао је на монархистичко уређење будуће државе са династијом Карађорђевић на челу исте. Неки политичари у оквиру југословенског одбора и републикански расположени српски иступали су са

¹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије I*, Београд 1988, стр. 6

идејом федеративног уређења будуће државе.² Против федерализма је био председнк српске владе Никола Пашић. Исти став имао је председник југословенског одбора Анте Трумбић, највише из страха да у федерацији Србија не би имала и превише моћи.³

Вођа Хрватске републиканске сељачке странке Стјепан Радић залагао се за републику. До доношења устава Краљевине Срба Хрвата и Словенаца власт је припадала краљу и Привременом народном представништву. Са новим уставом (Видовданским 1921.) требало је да заживи уставна парламентарна монархија, али уставне одредбе нису обавезивале краља да министре поставља из састава Народне скупштине нити да поштује скупштинску већину. Овим је парламентаризам фактички био онеспособљен и само привидан. Од самог стварања нове државе Хрвати су и мимо поменутих уставних одредби били против исте и стално вапили за такозваном „Сељачком републиком“ или каквом федерацијом. Своју агенду гурали су кроз упорно одбијање да учествују у раду скупштине.⁴ Мимо хрватских одбијања треба нагласити да српска елита са крљем Александром Карађорђевићем на челу није била претерано одушевљена делити власт са било киме. Краљево понашање одређивали су интереси српске буржоазије.⁵ Овако уређени унутрашњи политички односи од заживљавања нове државе допринели су нестабилности која се испољила у периоду 1921-1929. (ни једна влада изабрана у овом временском интервалу није саставила пун четворогодињи мандат) и крунисана је атентатом у скупштини на хрватске посланике браћу Стјепана и Павла Радића и Ђура Басаричека. Атентат у скупштини извршио је 20. јуна 1928. Пуниша Рачић, српски политичар из Црне Горе. Двојица хрватских посланика су на месту погинула док је Стјепан Радић преминуо месец дана касније.⁶

² Бранко Петрановић, *н. д.*, стр. 15

³ Исто, стр. 18

⁴ Исто, стр.99–100.

⁵ Исто, стр.132–134.

⁶ Б. Петрановић, *н. д.*, стр. 174–175.

Хрватска републиканска сељачка странка била је најјача политичка странка хрватског народа и почела је учествовати у раду скупштине од 1925. када јој је и промењено име у Хрватска сељачку странку и када је Стјепан Радић прихватио видовдански устав.⁷ Поред ње утицај међу хрватским народом у међуратном периоду (и пре) је покушавала остварити и Хрватска странка права чија идеологија је била много радикалнија у погледу хрватског статуса, па и саме заједнице са Србима и темељила је се на погледима њеног оснивача Анте Старчевића. Ова странка настала је средином 19. века и наступила је на месту „Илирског покрета“ као једна од идеолошких водиља хрватске нације али са много другачијим погледима него „Илирци“. Хрватска странка права заговарала је неотуђиво историјско право хрватског народа по којем су све територије које су припадале средњовековној хрватској држави морале бити у саставу независне хрватске државе. Самим тим на Краљевину СХС гледали су врло неповољно, а Србе доживљавали као уљезе. Ови погледи и идеје Хрватске странке права послужиле касније као основа идеологији усташког покрета који ће створити профашистичку марионетску Независну државу Хрватску 1941-1945.⁸ Фашизам ће додатно распалити већ ионако пламтећи хрватски национализам подгреван католицизмом од стране католичке цркве која није била задовољна решавањем питања конкордата, иако је била призната као равноправна са другим верама у Југославији.⁹

Недуго после атентата у скупштини др. Анте Павелић, будући поглавник и вођа хрватске револуционарне организације „Усташа“, који је присуствовао седници напустио је Краљевину СХС и отишао у иностранство (прво Аустрију и Немачку затим Италију која ће бити седиште усташког покрета) како би организовао рад против Краљевине. По изласку из земље Павелић није губио време. Он и Густав Перчец су 20. априла 1929. у Софији потписали Софијску декларацију којом су се споразумели да ће

⁷ Исто, стр. 144.

⁸ Фикрета Јелић-Бутић, *Усташе и Независна Држава Хрватска*, Загреб 1977, стр. 13, 23.

⁹ Б. Петрановић, *н. д.*, стр. 275 – 276.

координирати своје акције заједно са Унутрашњом македонском револуционарном организацијом (ВМРО) у сврху остваривња својих циљева. Због ове декларације А. Павелића и Г Перчеца Суд за заштиту државе у Београду осудио је на смрт 1929.¹⁰

Логистичку и политичку подршку је нашао у фашистичком режиму Италије коју је предводио диктатор Бенито Мусолини од 1922. и свог „црнокошуљашког Марша на Рим“. Италије која је од краја Првог светског рата и оснивања Краљевине СХС била готово увек непријатељски настројена према њој. Италијани су сматрали да њихово улажење на страну сила Антанте у „Великом рату“ није било адекватно награђено на Конференцији мира. Пре свега у територијалном смислу су имали аспирације према јадранској обали Краљевине СХС. Бенито Мусолини се надао да ће моћи рачунати са усташама као средством притиска на Београд и као савезнике у случају рата са Краљевином Југославијом.¹¹ Анте Павелић је поред Италије успео добити подршку и других ревизионистички настројених држава као на пример Мађарске, а како је време одмицало све више се рачунало и са Трећим рајхом Адолфа Хитлера. Усташе су се заклињале на нож и бомбу да ће се борити за Независну хрватску државу, а покрет је формиран током 1931/2. (у јануару 1932. почео је излазити месчни лист „Усташа“, па неки ову годину сматрају као датум формирања организације мада то није тачно установљено), Краљевину СХС су доживљавали као монструозну вештачку творевину „версајског система“.¹² Усташка организација се састојала од табора, логора, стожера и Главног усташког стана на чијем челу је био Анте Павелић, поглавник. А. Павелић водио је два вида борбе против Краљевине Југославије законити (интернационализација хрватског питања у Југославији, пропаганда у виду чланака и месечника, апелације лиги народа од хрватских емигрантских организација) и незаконити (тероризам који је на крају и постао главна

¹⁰ Фикрета Јелић-Бутић, *н. д.*, стр. 20.

¹¹ Исто, стр. 33

¹² Исто, стр. 21.

делатност). Своје акције спроводили су у виду атентата и коришћењем тзв. „паклених стројева“ против представника власти Краљевине СХС. Логоре за обуку имали су у Италији и Мађарској (логори Бовењо и Липари у Италији и Јанка Пуста у Мађарској код Нађкањижепод командом Густава Перчеца који је радио до 1934).¹³

Неке од усташких терористичких акција биле су подметање бомбе на железничкој станици у Осијеку у воз Осијек-Винковци, те у Загребу пред православном црквом као и тзв. Велебитски устанак. Велебитски устанак десио се 1932. којом приликом се десетак усташа пребацило из италијанског града Задра и повезало са Андријом Артуковићем, Јурајом Рукавином и Марком Дошеном. Покушали су напад на жандармеријску станицу у селу Брушане. Овај подухват усташа завршио се неуспешно по њих и угушен је од стране жандармерије, део усташа који су учествовали пребегао је преко границе на италијанску територију где су добили заштиту „карабињера“.¹⁴

Свакако најуспешнији терористички акт усташке организације у сарадњи са ВМРО-м, пре избијања Другог светског рата био је атентат на краља Александра Карађорђевића у Марсеју 9. октобра 1934. После атентата усташе су запали у незадвидан положај, јер је Краљевина Југославија реаговала пред Лигом народа. А. Павелић био је ухапшен и провео годину и по дана у затвору. Једини ослонац била им је Италија. Мађарска је затворила логор у Јанка Пусту. Усташки покрет био је такође ослабљен и мартовским пактом који су потписале владе Краљевине Југославије и Италије 1937.¹⁵ Овим споразумом потписнице су се сагласиле да не толеришу групе које раде против њих. Италија је настојала ојачати свој положај на Балкану и ослабити ако не и разбити Малу антанту, исто тако хтела је и извући Југославију из сфере Француског утицаја. Стога је и чинила уступке у погледу усташа али главне није изручила већ само одређен део вратила у Југославију 1938. међу њима Мила Будака и Јура

¹³ Фикрета Јелић-Бутић, *н. д.*, стр. 28

¹⁴ Исто, 30.

¹⁵ Б. Петрановић, *н. д.*, стр. 273.

Францетића. У Југославију се вратио и Младен Лорковић. Ове делатности јесу ослабиле усташе у емиграцији али су ојачале њихову активност у Југославији. Група око Мила Будака била је главни носилац усташких активности у Југославији. Миле Будак покренуо је недељник „Хрватски народ“ и он је био легално усташко гласило.¹⁶

После атентата у скупштини 1928. краљ Александар Карађорђевић завео је тзв. „Шестојануарску диктатуру“ 1929. и укинуо Устав и самоуправу. Распуштена је била Народна скупштина и за председника владе постављен генерал Петар Живковић. Нова влада радила је на јачању интегралног југословенства. Држави је промењен назив у Југославија и подељена је на Бановине које су носиле своја имена по географским одредницама са циљем да се елиминшу покрајиснко-историјска мерила. Банове је постављао краљ. Организован је Југословенски соко, а сви други били су укинати или забрањени. Певачка и друга културна друштва уводила су мисао централизма, јединства и верности династији Карађорђевић.¹⁷

На диктатуру политичке странке нису имале одговора тј. остале су неме. Они који су се противили завршили су као на пример Светозар Прибићевић (ако се наравно нису одметнули као усташе или комунисти и прешли на терор и илегалу). Он је прво интерниран у Брус под Копаоником да би га на иницијативу француских и чехословачких државника краљ пустио да оде у емиграцију. Тамо је и умро у Прагу 1936. где је саставио дело „Диктатура краља Александра“.¹⁸ Предводник ХСС Влатко Мачек био је осуђен због загребачких пунктација 1932. на три године затвора. У пунктацијама су били осуђени диктатура и Окторисани устав из 1931. Завођењем дикатуре криза хрватског питања није била решена, напротив, диктатура је само закомпликовала ситуацију још више, јер су одређени елементи радикалнији одлучили се на терористичке делатности против државе (попут будућег поглавника Анте Павелића и његових усташа, мада

¹⁶ Богдан Кризман, *Павелић и Усташе*, Загреб 1978, стр. 543.

¹⁷ Б. Петрановић, *н. д.*, стр.181–182.

¹⁸ Исто, стр.185.

су се они на ово били решили још атентатом у скупштини који је био и иницијална каписла за оснивање покрета, но диктатура је само још више могла им послужити као оправдање за њихове акције и решење да се радикално обрачунају са Србима).¹⁹ Након убиства краља Александра Карађорђевића 1934. у Марсеју од стране усташа и ВМРО подржаних Италијом и Мађарском, дошло је до јачег ревитализовања парламентарног живота у Краљевини Југославији.²⁰

Устав од 1931. остајао је да важи и даље и давао је широка овлашћења владару. Њгова ревизија ће бити главна мета у захтевима ХСС и Влатка Мачека како би се успоставио ред и сарадња између Срба и Хрвата. После неколико слабих влада (ниједна није испунила пун мандат) кнез намесник принц Павле Карађорђевић поверио је мандат нове владе Милану Стојадиновићу (од марта 1936. до децембра 1938), финансијском стручњаку који ће успети да знатно побољша економски и финансијски статус земље, али и политички. Ова влада заменила је владу Богољуба Јевтића.²¹

Милан Стојадиновић је вештом политиком успевао да пролонгира и негира хрватско питање и није пристајао на широке захтеве Влатка Мачека гледе Устава са једним од главних аргумената да се ревизији не може прићи док млади краљ Петар II Карађорђевић не буде пунолетан. Са друге стране, успешно је негирао делатност Усташа тако што се приближио Италији и Немачкој. Политичку основу владе М. Стојадиновића чинили су кнез намесник и Југословенска радикална заједница као државна, режимска странка. ЈРЗ се састојала од радикала који су следили М. Стојадиновића, Словенске људске странке Антуна Корошеца и Југословенске муслиманске организације Мехемеда Спаха. Са СЛС и ЈМО на својој страни М. Стојадиновић ефикасно је био заокружио ХСС и Хрвате у погледу унутрашње политике. ЈРЗ се залагала за народно и државно јединство, јединство територије и јединствено држављанство. Одустало се од

¹⁹ Исто, стр. 179.

²⁰ Исто, стр. 210.

²¹ Исто, стр. 264–265.

ауторитарног режима. Циљ је био неговати југословенство као скуп позитивних особина и стваралаштва југословенског народа.²²

Милан Стојадиновић био је присталица централистичко-унитаристичке Југославије и није подржавао било какав облик федеративног уређења за којим су, између осталог, највише тежили Влатко Мачек и ХСС. Стојадиновић је желео решити хрватско питање на тај начин што би Хрватима понудио неколико места у влади и тако им ставио до знања да и они учествују у подели власти. Од ове своје стратегије Стојадиновић није одустајао, али она се није показала претерано делотворном јер су Хрвати били прилично искључиви и одлучни у својим захтевима.²³

Стојадиновићево приближавање у спољној политици Италије и Немачке паралисало је делатност усташа, али је истовремено имало негативних последица по унутрашње прилике у држави, пошто српске странке нису благонаклоно гледале на приближавање исконским непријатељима Немцима и „новопеченим“ Италијанима који су од стварања Краљевине СХС/Југославије били против исте. Једна од битних реакција на политику М. Стојадиновића био је споразум у Фаркашићу код Загреба октобра 1937. између Сељачко-демократске коалиције и србијанске удружене опозиције. Овим споразумом требало је да се од странака укорењених у народу састави концентрациона влада, која би донела привремени основни закон и укинула устав.²⁴

Милан Стојадиновић радио је на повезивању свих Срба у једну политичку целину. Из овог разлога његова група радикала у оквиру ЈРЗ дистанцирала се од исте и по паду М. Стојадиновића настао је потпуни раскид са њом.²⁵

²² Бранко Петрановић, *н. д.*, стр. 265–267.

²³ Исто, стр. 269–275.

²⁴ Исто, стр. 267, 274–275, 289.

²⁵ Бранко Петрановић, *н. д.*, стр. 267.

Влада Милана Стојадиновића освојила је нови мандат на изборима у децембру 1938, али ова победа била је равна „Пировој“, јер је дошла са незнатном већином од 279.259 гласова.²⁶ ХСС је прошла одлично на изборима и тиме показала да политика Милана Стојадиновића мора да се ревидира и приступи већој демократизацији државе, те уједно почне активније радити на решавању „хрватског питања“ тј. споразуму између Срба и Хрвата. И после ових избора ХСС одбила је учествовање у раду скупштине, одбацујући унитаризам и захтевајући ревизију устава и права народа на самоопредељење. У тражењу решења и вршењу притиска на Београд Влатко Мачек ишао је тако далеко да је преговарао са Италијом која би била гарант издвајању Хрватске из Југославије. До неких конкретнијих резултата није дошло пошто су Италијани захтевали и персоналну унију као један од услова за пружање подршке.²⁷

Поред ових активности Влатко Мачек је преко Јураја Крњевића још настојао проникнути у расположење према хрватском питању у Уједињеном краљевству Велике Британије. Такође, 1939. је упутио један меморандум председнику Сједињених Америчких Држава Френкилину Делано Рузвелту у коме је тражио његову подршку зарад решавања „хрватског питања“.²⁸ Стање није олакшавало ни питање конкордата који је био потписан 1935, али не и ратификован. Напротив ситуација се само заоштравала јер Римокатоличка црква је овим документом добијала веће привилегије него Српска православна црква у држави и друштву. То је изазивало отпор СПЦ, а да ствари буду горе српска опозиција подржала је ставове СПЦ.²⁹ Милан Стојадиновић рачунао је да ће решавањем питања конкордата више одобривољити Италију и Ватикан те тако добити и на политичкој сцени. Очекивао је да ће конкордатом поред спољашњег успеха имати и унутрашњи, тј. да ће задобити и римокатолички епископат у држави и њихове вернике који су највећим делом били Хрвати. Повлачење овог

²⁶ Исто, стр. 270.

²⁷ Исто, стр. 271.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, стр. 275, 276, 277.

документа довело је до распаљивања верских искључивости и усташких говора о томе како су Срби желели раширити и учврстити свој православно шовинизам.³⁰ Под притиском свих поменутих проблема, а и у страху да Милан Стојадиновић не крене путем диктатуре за коју су већ постојале одређене индиције у понашању председника владе, принц Павле Карђорђевић је уз помоћ Антуна Корошеца, Мехмеда Спаха, Франца Сноја, Михе Крека, Цафера Куленовића и Драгише Цветковића оборио његову другу владу фебруара 1939.³¹

Нови председник владе постао је Драгиша Цветковић. У претходној влади Милана Стојадиновића он је вршио дужност министра социјалне политике и народног здравља. Драгиша Цветковић није био толико наклоњен Осовини као његов претходник али је се морао изјашњавати да наставља исти курс. Ни њему, као ни принцу Павлу касније, није било ни остало превише избора захваљујући све већем јачању сила Осовине, нарочито после немачких силовитих успеха од септембра 1939. до пада Француске маја/јуна 1940.³² Након пада Милана Стојадиновића Немци и Италијани нису веровали више ни једном југословенском политичару. Но, они су настављали стратегију везивања Краљевине Југославије за себе, поготову у економском смислу где је Југославија била поуздан извозник сировина за немачку и италијанску индустрију.³³

Стратешки је Краљевина Југославија стајала све неповољније. Уочавало се да се земља „заокружује“ од стране сила Осовине, а да Савезници (Британија и Француска) једноставно немају одговор на политику Немачке и Италије, пошто у случају сукоба Југославије са „Осовином“ тешко је било замисливо да логистички и војно могу Британци и Французи интервенисати на страни Југославије. Ово гледиште само је потврђено поразима Пољске, земаља Бенелукса и Норвешке. У свим овим

³⁰ Б. Петрановић, *н. д.*, стр. 275–276.

³¹ Исто, стр. 290.

³² Исто, стр. 241

³³ Исто, стр. 366–367.

кампањама савезничка помоћ била је недовољна или је једноставно није било. Још 1938. и анексијом Аустрије добила је Југославија за суседа Трећи Рајх. Положај се није поправљао. Године 1939. Италија је заузела Албанију и у јесен 1940. напала Грчку. Опасност да Југославија буде тотално одсечена од Средоземља повећавала се деловањем Италије, иако она није имала претерано успеха против Грчке све до ангажовања Вермахта у операцији „Марита“ 1941. Новембра 1940. године Румунија Јона Антонескуа приступила је Тројном пакту, истог месеца то је учинила и Мађарска. Бугарска је традиционално била антијугословенски расположена и успеси Немачке и Италије само су је још више навели да се определи за Тројни пакт што је она и урадила 1. марта 1941.³⁴

У новим спољнополитичким околностима све више се наметала потреба решавања „хрватског питања“ зарад јачања и стабилизације државе. До споразума између српске и хрватске стране се и дошло 26. августа 1939. године када је створена Бановина Хрватска. Споразум су потписали председник владе Драгиша Цветковић и председник ХСС Влатко Мачек. Споразум је сам по себи значио ревизију октроисаног устава од 1931. и централистичког систем који је постојао у Краљевини Југославији, као и почетак решавања „хрватског питања“. Овај споразум иако је давао широку аутономију Бановини Хрватској није битно променио односе између Хрвата и Срба што ће се и из догађаја који ће уследети видети.³⁵

Немачка је у новембру 1940. почела вршити јачи притисак на Југославију да приђе Тројном пакту. Фебруара 1941. Адолф Хитлер захтевао је да се Југославија определи на коју ће страну у новим међународним околностима. Истовремено Велика Британија је захтевала њено ангажовање на страни савезника напуштајући до тада углавном неутралан курс на Балкану. Британија је захтевала формирање Балканског фронта Турске, Грчке и Југославије што није било у складу са реалним стањем прилика на

³⁴ Б. Петрановић, *н. д.*, стр. 361–362.

³⁵ Исто, стр. 295–296.

терену. Друге велике силе попут Совјетског савеза и Сједињених Америчких Држава имале су различита гледишта према развоју ситуације на Балкану. Док је званична политика САД била неутрална водећи кругови у Америчкој политици нису крили своје антинемачко расположење и подстрекивање на отпор нацистичкој агресији, мада, у том тренутку ништа више осим речи нису могли пружити као и Енглези, а речи мало значе када вам на границама стоји преко 50 дивизија сила Осовине. Са друге стране Совјетски савез имао је пакт о не нападању са Немачком потписан августа 1939. између њихових министара спољних послова Јоакима фон Рибентропа и Вјачеслава Молотова. Истини за вољу, ни СССР није био спреман за рат са Немачком и био је у јеку реорганизације, модернизације и јачања својих војних капацитета. Неповољну околност по Југославију у односима са СССР чинило је и то што до 1940. њени представници власти га нису признавали као новонасталу државу и били су огорчени противници бољшевика.³⁶

У насталој ситуацији слабе Британије, поражене Француске и немогућности САД и СССР да на било који начин подрже власти у Београду притисак Немачке и неповољан стратешки положај Југославије уродили су плодом и њени представници потписали су споразум о приступању Тројном пакту 25. марта 1941. Споразум је потписан у дворцу Белведере у Бечу. Потписали су га Драгиша Цветковић и Александар Цинцар-Марковић са југословенске стране и Јоаким фон Рибентроп у име Тројног пакта. Због приступања Југославије Тројном пакту владу су напустили министри Срђан Будисављевић, Бранко Чубриловић и Михаило Константиновић.³⁷

³⁶ Б. Петрановић, *н. д.*, стр. 362–364.

³⁷ Исто, стр. 372.

Априлски рат и окупација Југославије

Антинемачко расположење популације у Београду и Србији те подршка Британаца за одбацивање споразума као и смену постојеће владе допринели су да овај споразум није био дугог века. Трајао је свега два дана и 27. марта десио се државни удар праћен демонстрацијама на улицама Београда. Пуч су предводили официри краљевске војске на челу са генералима Душаном Симовићем и Боривојем Мирковићем. Први је и формирао нову владу у коју су још ушли Влатко Мачек, први подпредседник; Слободан Јовановић, други подпредседник; Момчило Нинчић, министар иностраних послова; Срђан Будисављевић, министар унутрашњих послова; Јурај Шутеј, министар финансија; армијски генерал Богољуб Илић, министар војске и морнарице; Божа Марковић министар правде; Миша Трифуновић, министар просвете; Богољуб Јевтић, министар саобраћаја; Иван Андрес, министар трговине и индустрије; Џафер Куленовић, министар шума и рудника; Бранко Чубриловић, министар пољопривреде; Фран Куловец, министар грађевина; Милан Грол, министар пошта и телеграфа; Сава Косановић, министар снабдевања; Богољуб Илић, заступник министра за физичко васпитање народа; Марко Даковић, Јован Бањанин и Бариша Смољан као министри без портфеља. Нова влада није била именована краљевим указом али је прокламовала да власт преузима Петар II Карађорђевић (он није био упућен у дешавања 26/27. марта), који је истовремено био проглашен и пунолетним. Ова влада биће реконструисана у емиграцији.³⁸

Одмах после мартовског пуча Кнез Павле Карађорђевић био је принуђен напустити државу и завршио је у рукама Британаца. Они су га интернирали у Кенију где је провео остатак рата. Одговор Адолфа Хитлера и Осовине на дешавања у Београду био је брз и немилосрдан. Ништа нису значила уверавања југословенских дипломата да је пуч био унутрашњег карактера. Југославија је нападнута без објаве рата 6. априла 1941. Немачки

³⁸ Б. Петрановић, *н. д.*, стр. 372–373.

напад је уследио из свих суседних држава изузев Грчке. Пакт о вечном пријатељству са Мађарском очигледно није значио то. Поред велике надмоћи у људству и мартеријалу Осовина је имала олакшавајућу околност и у раду „пете колоне“ (усташе пре свих других, који су подстицали остале Хрвате на дефетизам и пасивност) у Југославији. Примери деланости усташа биле су побуна у Бјеловару 8. априла, кад је 108. пешадијски пук одбио слушати команде. Овој војној формацији у побуни био се придружио 40. допунски пук из Северина и делови 42. пука. Сутрадан 9. априла као последица дешавања у Бјеловару сличан сценарио уследио је и у Гарешници где су припадници Хрватске сељачке заштите заузели жандармеријску станицу.³⁹ Већ 10. априла са уласком немачких „ослободиоца“ била је проглашена НДХ. У Загреб је 15-ог стигао Анте Павелић и преузео власт. Он је био упућен од стране Мусолинија још 28. марта да буде спреман за овај чин као и да може рачунати на Италију, мада ће главни носилац свега у окупираној Југославији бити Немци.⁴⁰ У новостовреној НДХ међу првим законским одредбама биле су оне које су се односиле на Србе и уједно против њих стављајући их ван закона.⁴¹ Истовремено је Павелић основао „изванредне народне судове“ којима нису биле потребне никакве административне процедуре те су они постали основе усташког терора и страховладе.⁴² Усташко дивљање и убијање врло брзо је уследило од оснивања НДХ. Свештеник Брзин од Болца био је жив сахрањен у Бјеловару 28. априла 1941.⁴³ Истог датума српски сељаци из околине Бјеловара били су натерани од стране усташа које су предводили Марин Цикуш и Фрања Бушић да ископају велике рупе у које су потом 243. сељака завршили свој живот заклани ножевима, другим хладним оружјем и стрељањем. Покољи Срба у Бањалуци и околини уследили су 5 маја. Подстрекивани су од стране

³⁹ Ф. Јелић-Бутић, *н. д.*, стр. 77.

⁴⁰ Исто, стр. 60.

⁴¹ Исто, стр. 74–75.

⁴² Исто, стр. 162–165.

⁴³ *Memorandum by the Serbian Orthodox Church sent to General Dunkelmann, Commander in Chief of the Nazi occupational forces in Serbia, in August 1941*, стр. 7, https://issuu.com/vladimirmaricic/docs/serbia_201941_20memorandum_20issue_bd706e658c8b39 погледао 1. септембра 2020.

ушашког стожерника Виктора Гутића који је отворено позивао Хрвате и Муслимане на геноцид над Србима.⁴⁴ Ноћи између 5. и 6. јуна на путу Бања Лука-Котор Варош убијени су ушашким рукама православни епископ Платон и свештеник Душан Суботић из Босанске Градишке.⁴⁵ У округу Љубиње убијено је око 2.500, Срба од тога 711. бачено је у јаме „Голубиња“ и „ласта“.⁴⁶ Село Ђуковац било је срањено са земљом и нико није преживео.⁴⁷ Око 5000. мушкараца, жена и деце убијено је у селима у округу Приједор.⁴⁸ Исту судбину су имали Сански Мост, Босански Нови, Босанска Крупа и Босанска Дубица.⁴⁹ Усташе су пре убијања својих жртава разним оруђем, жртву мучили на на више начина, а ако су биле у питању жене и силовање је било уобичајено.⁵⁰ Једно од омиљених мучења било је држање упшаљених шибица испод носева жртава.⁵¹ Муслимански сељаци учествовали су као водичи ушашама у циљу лакшег прикупљања Срба.⁵² Муслимани који су учествовали у масакрима над српским становништвом пресецали су грла женама и деци са маказама.⁵³ Доктор Вељко Торбица Србин из села Грачац био је мучен и убијен од стране ушаша на тај начин што су му одсецали по комадић меса са груди и онда на то место стављали со, те враћали одсечени део меса на исто место, пратећи све то следећим речима:“Докторе да ли је операција била успешна“?⁵⁴ У селу Отоци поред Крупе Стојана и њене две кћерке силоване су и потом бачене у реку.⁵⁵ Православни свештеници су терани да чисте људски измет рукама а потом им је то бацано у лице.⁵⁶

⁴⁴ Исто, стр. 7.

⁴⁵ Memorandum by the Serbian Orthodox Church sent to General Dunkelmann, Commander in Chief of the Nazi occupational forces in Serbia, in August 1941, Лондон 2017,стр. 5.

⁴⁶ Исто, стр. 18.

⁴⁷ Исто, стр. 18.

⁴⁸ Исто, стр. 23.

⁴⁹ Исто, стр. 23.

⁵⁰ Исто, стр. 28

⁵¹ Исто, стр. 24.

⁵² Исто, стр. 25.

⁵³ Исто, стр. 25.

⁵⁴ Исто, стр. 29.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто.

Влада Краљевине Југославије се током напада повлачила према Сарајеву да би њено коначно одредиште постао Никшић, одакле су се министри и краљ превезли авионима у Грчку. Лидер ХСС Влатко Мачек напустио је владу 8. априла и објавио члановима ХСС да дају подршку новој влади тј. усташама. Место подпредседника владе преузео је Јурај Крњевић. Владу су још напустили Јосип Торбар, Бариша Смољан и Иван Андрес. Министри попут Слободана Јовановића, Марка Даковића и Богољуба Илића оптуживали су Хрвате за издају. Оно што ће уследити у емиграционом раду краљевске владе биће сталне свађе и неслоге које су биле узроковане страховитим сломом земље и пре свега издајничким карактером одређених државних елемената, као и самим дешавањима у окупираној Југославији.

„Хрвати горе страдају него Срби“ – реаговања политичких представника у влади на дешавања у Југославији, вести о злочинима усташа

Југословенска влада у избеглиштву је формално-правно била носилац уставности и међународног континуитета Краљевине Југославије. Краљевска Влада је након Грчке отпутовала у Египат потом у колонијални посед Британије Израел. У Тантури код Јерусалима одређени чланови владе су послати у САД (Богољуб Јевтић, Франц Сној, Сава Косановић, Божидар Марковић и бан Ивн Шубашић) и Канаду (Миша Трифуновић, гнереал Илић, Бранко Чубриловић) како би вршили пропаганду у корист Југославије. Један део одасланих људи већином је радио против Југославије но за исту. Тамо у Америци ће листови као што су *Хрватски Народ*, *Заједничар* и *Даничар* писати о републици и против династије Карађорђевић. У својим антијугословенским делатностима, а у корист Срба истицао се српски лист *Срборбран*, уз сличну активност југословенског амбасадора у САД Константина Фотића и угледних људи попут Јована Дучића.

Преостали део владе прешао је у Лондон, где је у Kingstone House било седиште југословенске краљевске владе. Стање у влади по доласку у Лондон било је мучно, оптерећено неповерењем и нејединством између самих Срба, Срба и Хрвата. Хрвати и Словенци у влади су додатно распаљивали ионако крхке односе са Србима разним иницијативама, изјавама, понашањима што јавно, што на седницама владе које ће уследети.⁵⁷ Милан Грол је своје страхове за дешавања у Југославији пропратио следећим коментаром: „Мање се бојимо Немаца и авијона, него

⁵⁷ Један пример односа Хрвата према дешавањима у Југославији је и разговор Јураја Крњевића и Милана Грола у Лондону приликом читања једне депеше. „Казао сам вам ја да Хрвати горе страдају него Срби. Он, свакако, теже подноси прогоњење присталица његове партије -ХСС- али не види разлику тог прогона и дивљачке акције за истребљење Срба: стрељања, вешања, паљења села, пресељења стотина хиљада!“, Други пример је где Крњевић у свом тексту када говори о Павлићевој Хрватској избегава користити термин *независна* и чува га од компромитовања, Милан Грол, *Лондонски Дневник 1941–1945*, Београд, 1990, стр. 11.

онога у земљи“.⁵⁸ На седници владе од 9.10. 1941. министар иностраних послова Момчило Нинчић повео је дискусију о покољу Срба у Босни. Следеле су примедбе (Хрвата углавном) да чланови владе нису били обавештени, циљајући тако на то да су Хрвати и Словенци били игнорисани те да је влада само српска. Срђан Будисављевић је примећивао како „хладан ветар дува још од Јерусалима“, на што је Милан Грол одговарао: „Одакле бије г. Будисављевићу...А шта бисте ви казали за оно што се дешава у Босни и вашој Лици! То је олуја. И мислите зар да нас бије топлина? Ако је ко хладан као лед, то је др. Крњевић-уз све своје лично поштење. Никад га нисмо приволели да нам рече једну топлу реч. А шо се тиче ветра, ви сте сад разбили једно окно и ево бије промаја у влади...“.⁵⁹ Јурај Крњевић се није устручавао цинично коментарисати како ништа не зна о „тим стварима“.⁶⁰

Можда најбоље на ове односе се освртао и указивао на потенцијално разарјуће и лоше крајње резултате таквим деловањем министар у влади Милан Грол. Он није пропустио да не укаже на злочине који су се дешавали у НДХ од стране Усташа као и на безобзирну равнодушност, цинизам Хрвата и Словенаца према тим догађајима. На седници владе од 11. новембра 1941. између осталог је рекао: „Хрвати у Јерусалиму у католичком манастиру стављају своју спомен плочу „Хрватска 1941“ кад је Хрватска у тој години Павелићева и зашто први глас Хрватска. А од тог времена у сваком говору Хрвата истиче се слободна Хрватска; од кога слободна? И истиче се да су Хрвати западњаци и демократски народ. За разлику од кога? Да ли се ту понавља Трумбићева друга душа која престаје на Дрини. Иза погрома у Босни и Хрватској меморандум којим се Србима не пружају сатисфакције него унижења. Не схватајући у којој мери Павелићев режим истребљивачким прогоном, насилним католичењем и стављањем Срба изван закона напоредо са Јеврејимау њиховој рођеној домовини упропашћује

⁵⁸ *Записници са седница министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945*, приредили Константин Пјевац, Душан Јончић, Београд 2004. стр. 11.

⁵⁹ Милан Грол, *н. д.*, стр. 36.

⁶⁰ Исто, стр. 35.

хрватско име и место Хрвата у свету, Хрвати у емиграцији дали су се у парницу о њиховом месту у Југославији и њиховим правима. Место дубоке човечанске узбуне на те грозоте, место исповести савести, настало је парничење о броју жртава. Тај морални пропуст коштао нас је већ и може да нас кошта и Србе и Хрвате и Југославију. И у часу највећег раздражења Срба у новембру Сној долази из Америке испред најжешће распре о погрому Срба у Босни да добије изјашњење од југословенске владе у Лондону о демократском уређењу Југославије, о слободама. Траже се гранције од Срба, раздражених покољима да сутрашња Југославија неће бити као дотадања. А ако се ко на ту дотадању може и данас још бацити каменом не могу бар Словенци. Пријатељи г. Крека седамнаест година владали су у тој рђавој Југославији, а ја седамнаест година био у опозицији - и да не ређам како је режим слободе примењивао Коросец. Пројектована је већ била декларација за Америку и примљена од Срба у влади. Ја сам је непомирљивом опозицијом спречио и спречио тиме један повод више за раздраживање Срба. Место енергичног настојања да се ствари изведу на чисто на српској страни позавидело се мудрости Хрвата, појавио се такође један меморандум отворио разговор о српској јединици и о Србији“.⁶¹ У говору Милан Грол је споменувши меморандум којим се Срби понижавају мислио пре свега на меморандум Хрвата Рудолфа Бићанића који је био слаб одговор на меморандум Српске Православне Цркве (потписао га је епископ Валеријан) упућен заповеднику немачких окупационих снага у Србији, генералу Хајнриху Данкелману августа 1941.⁶²

⁶¹ М. Грол, *н. д.*, стр. 233-234.

⁶² Бићанић је свјим меморандумом одговарао на меморандум Српске Православне Цркве и приказивао је како спис представља напад на цео хрватски народ, те је још истицао историју неравноправног положаја Хрвата у Југославији, појаву Павелићевог покрета и завршавао са приказом политичких циљева хрватског народа након завршетка рата. Доводио је у питање број убијених Срба (180.000 до августа 1941) који је доносио меморандум Српске Православне Цркве и представљао је као главне одговорне за српска страдања Немце. Бићанић је у меморандуму спомињао и четничка убијања Хрвата и муслимана у Босни и Херцеговини. Приговарао је влади Југославије (пре свега српском делу) како је искористила меморандум Српске Православне Цркве да осуди хрватски народ, а није приказала солидарност између Срба и Хрвата која се, према његовом мишљењу, одиграла у Југославији (Željko Karaula, „Prilozi za biografiju Rudolfa Bićanića (1905–1968)“, *Hrvatski biografski leksikon* 6/2016, str. 214–217).

Рудолф Бићанић је својим меморандумом настојао приказати мањи број српских жртава страдалих од усташа до августа 1941. него што је то излагао меморандум СПЦ. Промовисао је причу како су Хрвати такође страдали као и Срби, при том су спомињани и покољи четника над Хрватима и муслиманима. Очигледна је била тежња изједначавања у овом документу, а то није могло бити даље од реалности и стања на терену у Југославији и зато је он тешко падао српским политичарима у југословенској влади. Меморандум СПЦ приказивао је усташку делатност и злочине од оснивања тзв. НДХ од 10. априла до августа 1941. са истакнутим бројем српских жртава у висини од 180.000. на територији целе НДХ. Поред приказане цифре жртава у меморандуму су детаљно биле описане судбине мушкараца, жена и деце који су страдали у усташким покољима.

Седница министарског савета одржана 20.X1941. имала је нимало миран карактер. Јурај Шутеј је протествовао што је дневни ред објављен о буџету и стању без ресорног министра. Милан Грол је напомињао да треба знати стање средстава са којима располажемо и да је разумљиво зашто је буџет лабилан пошто није све уређено. Седница се додатно *закувала* на крају када се повела расправа о посланику у Лондону. Хрвати су хтели Јукића, а не Милановића. Јован Бањанин и Бранко Чубриловић држали су страну Хрватима против Момчила Нинчића. Бранко Чубриловић рекао да му је Јукић „школски друг“.⁶³

На конференцији владе од 10.XI1941. десила се бурна расправа између Бранка Чубриловића и Јураја Шутеја која у почетку није имала везе са дешавањима у Југославији али се потом окренула на зле прилике које су се одигравале тамо. Погођен болом губитка брата и снаје у покољима усташа Бранко Чубриловић није могао прећи преко тога да то не спомене Јурају Шутеју следећим речима: „Тражите неку форму и такт, а не видите шта је тамо доле... Убили сте ми брата и снају и све моје“.⁶⁴ Видео је Јурај Шутеј

⁶³ М. Грол, *н. д.*, стр. 42-43.

⁶⁴ Исто, стр. 51.

али није желео да призна (као ни Јурај Крњевић и други сународници им) водећи се политиком негирања надовезујући на ову и то да не може ићи против својих, тј. Хрвата, правдајући између осталог како и Хрвате затвара Павелићев режим. Као да је било исто бити затворен и клан. Огласио се био Јурај Крњевић на вести о погрому Срба и убиствима свештеника у *Timesu*, али као што је примећивао Милан Грол: „Текст у одбрану Хрвата, али оно што је најгоре, то је на крају пасус: да изузетака има код свештеника у Хрватској који су пришли да колаборирају са Недићевом владом. Увек тенденција да нас снизи на исти степен кад је реч о злу код њих“.⁶⁵ На истој конференцији Франц Сној говорио о стању у Америци, приказао веома лоше стање између Срба и Хрвата поготово после вести о страдањима Срба у Босни о којима је каже причао и владика Дионисије на једној конференцији. За Јована Дучића рекао да пише великосрпске чланке.⁶⁶ Сви су тражили од Срба неке гаранције. Реаговање Милана Грола сумирало је тај њихов став: „Још увек дакле, гаранције гаранција од нас Срба батинаша, и данас. Гаранција од очева, браће и синова оних који више нису у животу“.⁶⁷ Нико није поменуо шта је са Србима ван Србије и њиховим статусом. Како ће они размишљати када се све ово заврши?

Хрватски представници у влади настојали су српске прозивати и приказивати њихове сународнике у истом нивоу као и своје издајнике. Оптуживали су министра Момчила Нинчића како је изјављивао да: „Мора бити убијено 100.000 Хрвата па да се ствар смири“.⁶⁸ Такође је Јурај Крњевић говорио Милану Гролу: „Ваш је син добио постављење, ено депеше која о том јавља, а да је мој остао у Загребу ко зна шта би са њим било“, алудирајући на то да је Гролов син био упослен од стране фашистичког марионетског режима Милана Недића у Србији (што није био

⁶⁵ Исто, стр. 50

⁶⁶ Исто, стр. 52.

⁶⁷ Исто, стр. 56.

⁶⁸ М. Грол, *н. д.*, стр. 52.

случај).⁶⁹ Упад председника владе Душана Симовића био је: „Сви пате, Срби, Хрвати и Словенци... треба бити солидаран према патњама свих“.⁷⁰

Седницу минситарског савета 29.ХИ 1941. Милан Грол је пропратио и говором у којем је приказао дотадашњи рад и положај владе од како је напустила државу, али је и изнео основне тачке програма за који би се влада требала борити (афирмација Југославије, Балканска заједница са Бугарима али тек пошто се среде односи са Хрватима). Он је се овом приликом био дотакао и дешавања у Босни рекавши: „У том несређеном стању, као на болешљив организам ударила је на нас несрећа са погромом у Босни. На том тешком искушењу рђаво смо се показали и ми Срби и Хрвати. Једни и други нису имали храбрости – Срби да се осећања надјачају разумом, свешћу о ономе што ће бити ако се подамо гневу без мере и разлога, Хрвати да на време рекну реч искупљења једног греха који није био њихов. Чинилио им се да га жаљењем и осудом примају на своја леђа. Напротив, једни и други повећавали смо зло: појачавајући ми нашу Хрвати своју ноту“.⁷¹ Једним делом у говору је покушавао смирити тензије између двеју страна, хрватске и српске, зарад већег добра у његовом гледишту, а то је било очување Југославије. Указивао је на потребу да се створи једна влада која ће имати ауторитет. За будуће односе у оквиру Југославије инсистирао је да се та заједница схвати као органска, а не механичка, тј. није било довољно само рећи: „Потписаћемо сви папир на којем смо за Југославију“, требало је свешћу и хтети ту државу.⁷² Није оспоравао „посебан“ (федерација) положај Хрвата. Милан Гавриловић у свом излагању дешавања у земљи је окарактерисао као грађански рат и упозоравао је на опасност од комунизма.⁷³

⁶⁹ Исто, стр. 53.

⁷⁰ Исто, стр. 53.

⁷¹ Исто, стр. 80.

⁷² М. Грол, *н. д.*, стр. 81.

⁷³ Исто, стр. 85.

Председник владе Душан Симовић показао се донекле недорастао насталој ситуацији. Он није знао заузети одређен, чврст став, а његов положај у влади компромитовала је тзв. Каирска афера.⁷⁴ Између осталог сматрао је свој положај као нешто његово и позивао се како му је то доделио југословенски народ и да му га он може и одузети. Пребацивања Јураја Шутеја да он као војник не зна политику и да има касарнска гледишта, нису била далеко од истине. Националистичка тревења указивала су и на генералову неспособност да се носи са онима који су били вични кабинетским политичким комбинацијама и манипулацијама. Ни одлучујући представници српских политичких чинилаца у виду тзв. дворске камариле нису показивали превише склоности према Душану Симовићу. У септембру 1941. наступила је коначна акција против председника владе. Главне примедбе на његов рад биле су упућиване од стране дворске камариле на челу са браћом Кнежевић. Ситуацију је отежавало и очигледно краљево омаловажавање председника владе.⁷⁵

Криза владе показала је да су се Срби више сукобљавали између себе на страначком нивоу него са својим националним супарницима.⁷⁶ Хрватима је криза доносила предах од констатних расправа са Србима о злочинима усташа и истовремено су је користили за заташкивање истих, а за прозивање великосрба.⁷⁷ Британци су били изненађени дешавањима око краљевске владе и захтевима за смењивање преседника исте. Говор краља Петра II од 17. децембра 1941, у којем је истицао залуге млађих официра за 27 март а нулификовао Симовићеве, наводио је Британце да посвете значајнију пажњу проблематици око југословенске краљевске владе. У акцију анализе рада

⁷⁴ Овај догађај, чији се настанак датира 15. I 1942, кулминирао је у марту исте године, а трајао са промењивим интензитетом до 19. X 1942. године и представљао је побуну дела јединица југословенске војске ван Отаџбине, стационараних на Блиском и Средњем истоку, против нове краљевске владе. Бунт се исказивао отказивањем послушности, опструкцијом и агитацијом унутар самих јединица и унутар савезничког табора, а против нове владе, чији је председник био Слободан Јовановић – Никола Станковић, *Каирска афера*, дипломски рад у рукопису одбрањен на катедри за историју Југославије у Београду 2019. године, стр. 1.

⁷⁵ Веселин Ђуретић, *Влада на беснућу*, Београд 1982, стр. 180.

⁷⁶ Исто, стр. 181.

⁷⁷ Исто, стр. 181.

владе се био упустио и Роберт Ситон–Ватсон, британски „експерт“ и јавни радник за питања јужнословенске проблематике.

Мишљење Роберта Ситон–Ватсона имало је одређену тежину на одлуке британске политике према избегличкој југословенској влади.⁷⁸ Његова анализа краљевог говора имала је антисрпски став. Видео је Радоја Кнежевића и Милана Грола као великосрбе и бринуо се за одржање споразума из 1939. између Хрвата и Срба у некој будућој југословенској држави.⁷⁹ У овоме се огледао и његов прохрватски став гледања у будућност без обзира што су доле у Југославији Срби клани и протеривани. У начелу Британци нису били за смену Симовића, а њихово изненађење сменом најбоље је показивао став Ентони Идна шефа Форин Офиса. Он је краљу предлагао да суспендује указ, а у британскпј штампи је ургирао да се ништа не објављује.⁸⁰ Ипак, одлука државног секретара Александера Кадогана била је да је промена неопозива и Идн се морао сложити са насталим стањем.⁸¹ Зарад мира међу представницима војске Краљевине Југославије на Блиском истоку због настале кризе краљевске владе 2–3 дана су били задржани телеграма из Лондона у Египат.⁸²

Изјава неповерења министара Душану Симовићу гласила је:

„Њ. В Краљу,

Начин на који је председник владе г. генерал Душан Симовић водио послове до данас, показао је неразумевање политичких питања. Зато Председник није успевао да руководи послове и да координира активности група и појединаца у влади. Проблеми сами по себи озбиљни, отежани су, а рад владе потпуно је укочен“.⁸³

⁷⁸ Веселин Ђуретић, *н. д.*, стр. 184.

⁷⁹ Исто, стр. 184.

⁸⁰ Исто, стр. 186.

⁸¹ Исто, стр. 186.

⁸² Исто, стр. 186.

⁸³ М. Грол, *н. д.*, стр. 94.

Пад Симовићеве владе био је свакако резултат кризе спрско–хрватских односа у влади.⁸⁴ Криза се огледала у интригама и инсинуацијама које су се дешавале између чланова владе.⁸⁵ Смена Душана Симовића значила је и донекле крај равноправне сарадње Срба и Хрвата. Уклањањем генерала Симовића криза владе није била превазиђена. Британска влада није добро разумела сву комплексност југословенских односа. У жељи да одржава статус кво у односима Срба и Хрвата, тј. да не дозволи било које помисли о покретању питања Југославије, она је дозволила бити изманипулисана од хрватских политичара и од разних њихових исељеничких јавних радника и медија. Више вере у будућем периоду Британци су полагали у Дражу Михаиловића. Међутим, уско британски интереси запечатиће и судбину генерала Михаиловића на крају рата.

Један од сликовитијих описа рада Душана Симовића али и реакције његовог министарског кабинета на покоље дао је Милан Грол следећим речима: „Ту је један типичан пример о томе како је у рукама несмишљених људи, један акт (меморандум Спрске Православне Цркве упућен немачком генералу Данкелману августа 1941.), који је имао да нам донесе неподељена саосећања и пуно задовољење, смањен у своме значају. У самој ондашњој влади, реакција на тај страшни догађај била је слаба, збуњена, неодређена, невођена никојим правим критеријумом. Сам председник владе, генерал Симовић, који је првог дана без саветовања бацио узбуну у свет, у влади заузео је сасвим супротан став. Оно што је тада било пропуштено да се уради озбиљно и одлучно, извор је највећем делу зла од кога се данас пати. Између Срба и Хрвата прокопан је био један крвав јаз и он се није могао затрпати лицемерним фрзама и тактиком, како је то генерал Симовић схватио, водећи у тој прилици политику не државну него личну–политику везивања група и личности за себе. Тада се наметала одлука–или–или; Или ће се Хрвати у влади нагнати да узму достојан став, како у моралној осуди злочина, у дубокој човечанској узбуни на те страхоте, тако у осуди читавог

⁸⁴ Веселин Ђуретић, *н. д.*, стр. 179.

⁸⁵ Исто, стр. 179.

стања у Павелићевој Хрватској, и саме идеје изграђивања Независне Хрватске отимачином и истрбљивањем Срба. Или – у случају да Хрвати у влади одбију то дубоко морално и политичко десолидарисање са криминалном Павелићевом Независном Хрватском – они неће моћи остати у влади. Место тога правога начина, у влади је вођена ситна унутарња парница, а подземна међусобна кампања с поља у јавности. Ситуација се није решавала него, него дубље тровала и разједала. Хрвати су у целој ствари видели само тешко оптерећење хрватског имена и мислили су да се оно може олакшати ситничарским оповргавањем цифара и детаља. И уместо умирења Срба, узбунили су их још и једним ружним памфлетом – меморандумом др Бићанића. Време у коме се тај меморандум појављује – новембар 1941. непосредно иза најтеже распре о погрому Срба у Босни – слика ситност хрватске политике у којој они који су оптужени, преконоћ кушају да се пробрате у тужиоце.⁸⁶

⁸⁶ М. Грол, *н. д.*, стр. 717.

Прва и Друга влада Слободана Јовановића

Од 11. I 1942. председник краљевске владе биће Слободан Јовановић угледни српски правни стручњак и ово ће бити његова прва влада. Његова друга влада трајаће краће у интервалу од 02. I 1943. до 26. VI 1943. Две владе Слободана Јовановића окарактерисаће даље погоршање односа Срба и Хрвата на чије испаде он није адекватно деловао како би смирио „глођење“ једних и других. Пре свега имао је могућност смене одређених државних функционера (на пример Константина Фотића) за које он није имао довољно смелости у том тренутку повући такав потез. Смена Константина Фотића свакако би умирила ствари у влади и емиграцији међутим, са ставом који су Хрвати имали према усташким злочинима наметало се питање да ли би овакав потез уопште имао смисла. Југословенски посланик у Вашингтону био је од 1935. Константин Фотић. Његов положај биће уздигнут у ранг амбасадора 1942. Он је упорно покушавао у јавности да скрене пажњу на страдање Срба, али и на питање српске државности. Посланик Фотић је истицао да је југословенство као идеја „угрожено због непоузданости Хрвата“, он је схватао да је обнова Југославије после рата прилично неизвесна ствар, услед усташких зверстава.⁸⁷ О Фотићевој делатности Милан Грол писао је: „Најтежи моменат у тој пакленој распри која је закрвила југословенску емиграцију у Америци, представља држање владиног преставника у Вашингтону. Од почетка посланик Фотић није се умео држати на висини. Од почетка он није схватио да је у тој атмосфери немогуће да званични представник Југославије узме активно учешће ма у ком табору. Он није био на висини, а из владе ништа му није речено о линији које има да се држи, да би отклонио онај рђав ток стари који је довео до данашњег стања. У немогућности да савлада тај проблем, и

⁸⁷ Мирјана Стефановски, *Српска политичка емиграција о преуређењу Југославије 1941–1943*, Београд 1988. стр. 198–199.

оптерећен на свом имену службом Стојадиновићевом режиму, Фотић се није могао ангажовати у акцији за измирење завађених Срба, Хрвата и Словенаца–америчких грађана, а да не начини распру пакленијом.⁸⁸ Поред Фотића пропагатор просрпске идеје био је и песник Јован Дучић. Дучић је жестоко критиковао хрватске политичаре у емиграцији, прозивајући их да су 1918–1941. године непрекидно својим изјавама и делима ширили мржњу према Србима код својих сународника. По Дучићу, Павелићеве усташе су само пожњеле оно што је посејала Хрватска сељачка странка на челу са Радићем, Мачеком, Крњевићем и Шубашићем. Дучић је желео да Срби напоскон прогледају и одбаце југословенску идеју једном за свагда. Инспирисан овим изјавама знаменитог песника, „Американски Србобран“ из Питсбурга 9. јула 1943. године, позива краља Петара II да се прогласи краљем Србије и тако заувек раскрсти са Југославијом.⁸⁹ Милан Грол је указивао на опасну делатност Србобрана и Дучића по Југославију следећим речима: „Молим да ме разумете. Сматрам да оно што Србобран и Дучић раде пада на терет српски, и да је овде у питању част владе и образ наш“.⁹⁰ Даље је Грол писао: „У Србобрану Јован Дучић, још увек с титулом активног амбасадора, уз нападе на Хрвате и убрајање др. Мачека у злочинце напоредо са Павелићем, месецима нападао је чланове југословенске владе и саму државну идеју Југославије као бесмислену“.⁹¹

Нису сви српски јавни радници и државници били великосрпски заговорници. Један од пројугословенски оријентисаних Срба био је Сава Косановић, нећак Николе Тесле. Био је опседнут будућношћу Југославије и пристајао на помирење са Хрватима.⁹² Његова пројугословенска оријентација видела се и из писма Николи Тесли 20. X 1941, где је написао следеће: „Поштовани и драги ујаче, пишем Вам јако узбуђен. Рекосте ми на телефону да сте читали што сам ја казао. Ако је то оно што износи

⁸⁸ М. Грол, *н. д.*, стр. 718–719.

⁸⁹ Михаило Станишић, *Идеологије разградње Југославије као државе*, Београд 1999. стр. 635, 645–648.

⁹⁰ М. Грол, *н. д.*, стр. 175.

⁹¹ М. Грол, *н. д.*, стр. 717–718.

⁹² Веселин Ђуретић, *н. д.*, стр. 194.

Србобран – онда сте, наравно сасвим криву слику морали добити. Оно што *Србобран* износи најпростија је клевета неинтелегентних и несавјесних људи. А Ви сте у животу имали да искусите многи пут – уврједу и обједу. Молим Вас зато најљепше, прочитајте овај мој интервју, што сам га дао *Питсбургу*. Ово како сад пише *Србобран* противно је не само Краљу Петру и влади Стојадиновићевој чији сам члан, него апсолутним интересима Југославије, Рузвелтовој политици у Русији. Тобожњи докуменат који је објављен ужасно је тендециозан и намера му је била да оправда Недића у Београду, који тобож брани Србе из Хрватске – док у исто вријеме, по налогу Хитлера стријеља Србијанце. У данашњем *Timesu* има стварни деманти оних страховитих цифара, набацаних без осјећаја и срца за оне, који пате. Није истина и не може бити истина да су Павелић и Хрвати исто. Кад би тако било не би се Југославија никад створила. Издајица има свуда, има их и међу Србима, али се не смије генерализирати. Зашто је Павелић стријељао и многе најбоље међу Хрватима? Мачеков живот је у сталној опасности, али га не убијају само зато што се боје још веће реакције. Али без обзира на све, Српство мора да буде носилац уједињења целог балкана. Она шака полуинтелигентних људи око *Србобрана* насјела је једној подвали са стране. Грехота је да несвјесно служе Хитлеру. Али кад су могли ломити копља за Стојадиновића у часу кад је убијао Чехословачку, ишао Хитлеру и Мусолинију, иницирао још пре пет година катастрофу – е онда, богами, дужност би им била да помажу владу у напору за спасавање, владу иза које стоји збиља сав народ и Срби, и Хрвати, и Словенци, а то је ова наша влада. Ваше име најпоштованије је име што га имамо – воле вас једнако, и Срби, и Хрвати, и Словенци, и овђе у емиграцији, и у земљи. Ваше име не смије се злоупотребити. То сам желио. Поштује Вас Ваш нећак Сава Н. Косановић.⁹³

⁹³ Тесла, Никола; Тербо, Вилијам Х. (2013). *Никола Тесла - преписка са родбином*, pp. 334. и 335.. Нови Сад: Академска књига.

Ситуација је на почетку 1942. личила на општу свађу између Срба и Хрвата како у влади тако и исељеништву. Представници владе попут бана Шубашића смиривали су страсти али на начин који је више погодновао Хрватима.⁹⁴ Бан је позивао на југословенство у име будућности док су Срби имали пред собом слику поражавајуће садашњости у којој су стизале све тамније вести о дешавањима у земљи и зверствима усташа. Под теретом догађаја у Југославији неки су видели њену рестаурацију кроз планове савезника о подунавским федерацијама и конфедерацијама. Сава Косановић мислио је да је Јурај Крњевић прво желео независну Хрватску која би потом одлучила да ли би и с киме ушла у неку заједницу.⁹⁵ Ни ставови савезника нису имали пуно разумевања за патње Срба. Због принципа опште борбе које су захтевали, Срби су били присиљени повинovati се општим циљевима и да своја осећања усклађују са ратним интересима савезника.⁹⁶ Поред овога, хрватски политичари у и око владе стално су износили аргументе како иза српско – хрватских трвења стоји пропагандна делатност окупаторских сила Немачке и Италије.⁹⁷ На овај начин они су спутавали српски револт који је за повод имао усташке злочине. Напади на посланика Фотића и песника Дучића нису јењавали, напротив, бивали су оштрији. Констатно су приказивани као представници анитхрватске и антијугословенске оријентације и политике. Ти напади Хрвата поред очигледних иступа против поменутих личности уједно су били и критика рада владе. Таква делатност компромитовала је рад владе у очима савезника, а Србе чинила непоузданим за будућу југословенску заједницу. Основни мотив и аргументи хрватских политичара били су међуратна хегемонија српских носиоца власти. Јурај Крњевић је на сваки начин спречавао обнову дискусије о покољима у Југославији. Инсистирањем на признање споразума од 1939. отежавао је влади да заузме јасан став за будућност. Слободан Јовановић замерао је свом подпредседнику владе што

⁹⁴ Веселин Ђуретић, *н. д.*, стр. 195.

⁹⁵ Исто, стр. 195.

⁹⁶ Исто, стр. 194.

⁹⁷ Исто, стр. 197.

је желео да учествује у решавању српских проблема, а није желео да се ико меша у његове хрватске проблеме.⁹⁸ Хрватски представници у влади нарочито су се били обрушили на меморандум др Милоша Секулића о покољима Срба.⁹⁹ Главни циљ хрватских критика меморандума био је поткопати кредибилитет истог и актуализовати српско – хрватске односе на међународном нивоу како би се савезници укључили у послератно решавање југословенских питања.¹⁰⁰ Меморандум је приказиван као напад на хрватску нацију у целини. Оспораван је сумњама у аутентичност јер је била у питању копија а не оригинални текст. Такође, неке жртве наведене биле су живе.¹⁰¹ Дешавања у окупираној отаџбини приказивали су као грађански рат (занимљиво како за те догађаје говоре Хрвати да је грађански рат, док данас готово сви они ратове из 90' их година XX века на просторима СФРЈ приказују и доживљавају не као грађански рат, већ искључиво агресију великосрпске хегемоније и шовинизма) са тенденцијом изједначавања свих и у злоделима и у жртвама, јер убијали су усташе поред Срба и комунисте али исто тако су Срби убијали Хрвате. Бројеве жртава које су износили показивали су већи износ страдалих на хрватској и муслиманској страни насупрот српској.¹⁰² Као главни одговорни за „братоубилачки рат“ у Југославији окривљивани су Немци који су га својим деловањем испровоцирали. Овај став хрватски представници у влади бранили су примером два српска политичара (из Демократске и Земљорадничке странке) који су делили добро и зло са Хрватима, а који су убијени без икаквог разлога. Испадало је да су усташе убијали само политички декларисане антихрвате. Ћутке се прешло преко патолошких поступака усташа. Наглашавано је како су покољи почели након конфинације Влатка Мачека. На овај начин популарисан је лидер ХСС - а и указивано је како то није смело да се спроводи у страху од његовог утицаја у хрватском народу

⁹⁸ Исто, стр. 197

⁹⁹ Меморандум др Секулића који је послан из југословенске амбасаде у Цариграду био је на основу меморандума Српске Православне Цркве што је она упутила немачком генералу Хајнриху Данкелману, команданту окупационих снага у Србији поводом усташких зверстава и геноцида на просторима НДХ.

¹⁰⁰ Веселин Ђуретић, *н. д.*, стр. 197.

¹⁰¹ Исто, стр. 197.

¹⁰² Исто, стр. 197.

јер он то не би дозволио.¹⁰³ Општа је била тежња приказати деловање усташа као једне мале издајничке групе без икакве умешаности ширих слојева хрватског народа. Приступило се релативизацији свега, па су тако акције четника стављане у исту равн са усташким истребљавањем српског народа. Није пропуштено ни да се спомене предратна српска хегемонија у односу на Хрвате и њихове жртве у том времену које су резултирале појавом поглавника Павелића и његових усташа. Категорички је брањена умешаност римокатоличке цркве.¹⁰⁴ Повећање броја жртава од 180 000 на 360 000 које је меморандум доносио приказивали су као производ масовне психозе. Сви ови ставови Хрвата били су изложени у Бићанићевом меморандуму. У том документу истицано је како су Хрвати увек били прозападно оријентисани, на страни савезника и демократије, док су Срби проосовински симпатизери.¹⁰⁵ *Србобран*, песник Дучић и посланик Фотић означавани су као агенти Осовине. Јурај Крњевић је поред званичних иступа на седницама владе, где је стално подбадао српске представнике, деловао и иза кулиса помоћу разних британских повереника којом приликом је упозоравао и на српско русофилство.¹⁰⁶

Један од главних адута политике владе Слободна Јовановића био је четнички покрет генерала Михаиловића. Влада је више рачунала са његовим потенцијалним могућностима него реалним. Влада и Британци градили су легенду о генералу Михаиловићу на принципима дефетистичке политике, односно у складу са интересима поробљених народа Југославије.¹⁰⁷ Под утицајем Совјетског Савеза и САД који су тражили што шире и активније ангажовање (принцип борбености, тј. било је битно убијати Немце и наносити им штету без обзира на све друго) свих чланица антифашистичке коалиције у борби против сила Осовине и Велика Британија која је подржавала политику владе Слободана Јовановића морала је мењати свој

¹⁰³ Исто, стр. 198.

¹⁰⁴ Веселин Ђуретић, *н. д.*, стр. 198.

¹⁰⁵ Исто, стр. 203.

¹⁰⁶ Исто, стр. 204.

¹⁰⁷ Исто, стр. 188.

курс деловања. Представници Форин Офиса нису били претерано одушевљени новим премијером, а неки од њих карактерисали су га као великосрбина.¹⁰⁸ Јурај Крњевић са друге стране указивао је на „инфериорност премијера“ и „жалио“ што Срби немају политичара какав је Влатко Мачек.

У покушајима да остане пројугословенски, јер су ово између осталог желели и савезници, али и у жељи да не иде против српских националних интереса Слободан Јовановић био се определио за пут који га је на крају приморао да да оставку на месту председника владе. Слободан Јовановић био је српски академик, један од оснивача Српског Културног Клуба 1937. у Београду. Заштита српских националних интереса био је један од главних циљева СКК. Спољнополитичка оријентисаност била је англофилска и франкофилска, окренута према „традиционалним српским ратним савезницима“. Клуб је у сврху јачег утицаја на српску популацију покренуо лист *Српски глас* и истицао је паролау „Јако Српство – јака Југославија“.¹⁰⁹ Неке одлике политике Слободана Јовановића Милан Грол је оценио следећим речима: „Он је после продужио ту политику ћутања и затварања неугодних ствари у фиоку“.¹¹⁰ Осуде хрватских преставника у влади и неких српских биће да преседник владе уопште није упознавао чланове о томе шта ради као и да је се о важним питањима избегавала рсправа. Слободан Јовановић био је доказани стручњак у области права, али се у вођењу практичне политике показао недорастао задатку који је она пред њега поставила.¹¹¹ Састав његове прве владе био је следећи: подпредседник Владе и Министар пошта, телеграфа и телефона Јурај Крњевић; подпредседник Владе и Министар грађевина Миха Крек; министар иностраних послова Момчило Нинчић; министар војске и министар морнарице и ваздухопловства Драгољуб Михаиловић (заступник Слободан Јовановић); министар саобаћаја Милан Грол; министар финансија и министар трговине и

¹⁰⁸ Исто, стр. 191.

¹⁰⁹ Димитрије Ђорђевић, *Ожигљци и опомене I*, Београд 1995, 49–50.

¹¹⁰

¹¹¹ М. Грол, *н. д.*, стр. 181.

индустрије Јурај Шутеј; министар просвете Милош Трифуновић (заступник Милан Грол); министар правде Милан Гавриловић; министар социјалне политике и народног здравља Срђан Будисављевић; министар пољопривреде и министар снабдевања и исхране Бранко Чубриловић (заступник Милан Гавриловић); министар шума и рудника Јован Бањанин; министри без портфеља били су Богољуб Јевтић, Сава Косановић, Божидар Марковић и Франц Сној. Састав друге владе био је следећи: председник владе, министар унутрашњих послова, заступник министра иностраних послова, заступник министра војске, морнарице и ваздухопловства Слободан Јовановић; потпредседник владе и министар пошта, телеграфа и телефона Јурај Крњевић; потпредседник владе и министар грађевина Миха Крек; министар просвете Милош Трифуновић; министар саобраћаја Милан Грол; министар финансија и министар трговине и индустрије Јурај Шутеј; министар социјалне политике и народног здравља Срђан Будисављевић; министар правде, министар пољопривреде и министар снабдевања и исхране Милан Гавриловић; министар шума и руда Јован Бањанин; министар војске, морнарице и ваздухопловства Драгољуб Михаиловић.

Уторак 24. III 1942. седница Министарског савета. Шутеј о „шипингу“. Пуна два сата. Заболела ме глава и друге“.¹¹²

Милан Грол је у свом говору на седници владе од 14. X 1942. у којем је говорећи о злочинима над Србима у НДХ рекао како није исправно хрватски народ приказивати као одговоран за страдања Срба. Међутим, ако и не можемо цео народ тј. сваку његову јединку приказивати као одговорне за злочине, више него јасно је да геноцид обима који се десио у НДХ није могао бити изведен без слободно можемо рећи подршке једне велике већине хрватског живља.¹¹³ Грол је 1943. писао: „Сви смо свесни тежине погрома Срба у Босни и Хрватској. У њему је сам број жртава страховит, био он 300.000 или 600.000. У њему је извесно било и језовитих зверстава. У

¹¹² М. Грол, *н. д.*, стр. 121.

¹¹³ Исто, стр. 213–215.

извештају српске православне цркве, која није имала разлога прикривати их, наведено је много што. И може се претпоставити да их је било двојном више. У извештају и самих Хрвата који су били узбуђени тим грозотама оне се не крију. Један Хrvat од угледа какав је др. Грисогоно дао је својој индигнацији израз у једном узбудљивом писму од пре годину дана. И данас годину и по дана иза погрома Срба у Босни и Хрватској, који није достојно окајан са хрватске стране (никад неће ни бити), а не може бити заборављен са српске стране, има разлога продужити истраживање свих података о томе погрому, иако праве истраге не може бити у данашњим приликама уопште, а наполе на хаотичном терену у Босни и Хрватској. Јер нисмо били кадри да организујемо право стварно обавештавање о стварима које се догађају у Србији и у Самом Београду“.¹¹⁴

Милош Трифуновић одржао је говор на седници владе од 9. јуна 1943. и овом приликом он је на указао све проблеме који су тиштили југословенску владу али се осврнуо и на претходне недаће које су погађале заједницу југословена погађајући саму бит проблема. Том приликом он је рекао: „И ја кроз дуго месеца видим тешкоће међу нама. Немамо прилика за отворену дискусију. Сада је др. Крњевић отворено рекао шта мисли (алудирао је на Крњевићев говор како нема демократије и југословенства од председника владе и како се србијанцима даје предност). И ја бих имао много да се жалим. Али мислим да је суштина проблема у српском и хрватском национализму. Слажем се да су многи основни проблеми остали нерешавани. Слажем се да смо жмирили да не би видели многе тешке ствари, које смо осећали. Слажем се да влада једва корача, да су и лични односи међу нама постали врло тешки. Сматрали смо да тешке проблеме не смемо да додирујемо, чим их дирнемо ми се завадимо. Сада г. крњевић хоће да прикаже ко да су хрвати југословени а ми да смо великосрпски шовинисти. Хрвати су уверени да смо за Велику Србију, а ми смо уверени да су они за Велику Независну Хрватску Државност. Ето у томе је тешкоћа.

¹¹⁴ М. Грол, *н. д.*, стр. 728–729.

Председник владе је изразио ову исту мисао онда када је рекао, да хрвати желе да поставе своје хрватско питање на међународни терен. Тиме је потражио и моје уверење. Ја мислим да сте Хрвати дошли у Америку и у Лондон да створите своју хрватску државну индивидуалност на међународном терену. Ви хоћете свој национални и државни индивидуалитет. Ја сматрам да смо ми Срби били увек Југословени, али ви Хрвати нисте ни били и нисте ни сада. Ми смо се заиста 120. година борили за сједињење и ослобођење свих Срба, али још прије него што смо то постигли ако уз велике жртве по српски народ прогласили да нам је циљ ослобођење свих Срба, свих Хрвата и свих Словенаца, да дакле хоћемо Југославију. Ово смо казали у Нишу, а када смо у Скадру голи и боси, уништени и бедни имали понуду Италије да нам да сву помоћ само ако признамо Лондонски пакт, ми смо га одбили и рескирали све пошто смо знали, да је Лондонски пакт углавном уперен против Хрвата и Словенаца. у току прошлог светског рата Пашић је лепо говорио да ослобођење и уједињење морају ићи природним и демократским путем. Ми Срби имали смо да се бринемо за ослобођење српских земаља, а Хрватима и Словенцима да помогнемо да се ослободе, а да им остављамо на вољу да се касније нама присаједине. Југословенски одбор и неки одлични странци заступали су идеју народног јединства и интегралног југословенства. Пашић је попустио, прихватио ту идеју и борили смо се за Југославију. Ви сте Хрвати одмах после уједињења сакупили 200.000 потписа и послали их у Женеву против Југославије, а да не спомињем како сте пре тога у Русији агитирали против Југославије. У току самога живота Југославије правили смо тешке грешке и једни и други, али смо ми постали скоро смешни, толико смо требали у Загреб и на састанке са хрватским представницима и постигли и потписали смо споразум, а ви Хрвати сте га отказали и отишли. Одбацили сте споразум са српским народом, да сте дошли на власт путем Драгише Цветковића. Сада чим смо дошли у иностранство Хрвати сте почели радити за себе, за своју хрватску индивидуалност. Развили и открили сте своје жеље. Ви хоћете велику Хрватску у којој би било и последње хрватско село. То није

могуће, измешани смо. Ако ви нећете да Хрвати буду у српској јединици, нећемо ни ми Срби да Срби остану у Хрватској јединици. Ево ту је спор. Тежак је. Пошто ја верујем да ви Хрвати ни сада ни касније у земљи нећете пристати и борити се за неку мању Хрватску него што је садања, а Срби то не можемо да дозволимо. Нема Југославије какву ви хоћете. Нема Југославије у којој би били сви Срби у својој јединици, а сви Хрвати у својој. Пресељавање у истој држави нећемо вршити, а федеративна Југославија на основу трију народности на можемо начинити. Ја знам да ћете ви Хрвати на своме да истрајете до краја. Али тако ћемо и ми. Не дамо си више подвалити. Подвалили сте нам доста кад су ваши министри Смољан, Андерс Торбар и ваш интимни сарадник Куленовић без питања осталих у земљи када је у Павелићев хрватски табор отишло 30 посланика ХСС, када сте ви после покоља слали брзојав Бутковићу у Америку и рекли да је добро радио и нека само настави. тј. онеме Бутковићу који је платио адвокату убица краља Александра, који је Рузвелту послао изјаве да неће Југославије, који је после посете код нашег краља у Америци казао: „Зло је поћи а још горе не поћи“. Таквих ствари Срби више нећемо и радимо тако да нам се тако више ништа не деси. Унаточ томе, смо остали на југословенској линији и ја молим председника да прочита мој извештај који сам послао из Америке и где сам описао сав мој рад за Југославију и за сарадњу са Хрватима. А никад још нисам чуо Хрвата, одговорних Хрвата који би казали конкретно хоћемо Југославију како је створена 1918. год. Хоћемо је безусловно. Многе нас то боли, како нас је болело кад је Радић говорио да је Аустро–Угарска имала право кад је анектирала Босну и Херцеговину, кад су Хрвати почели да ударају на Михаиловића, кад смо чули за покоље Срба итд. Боли нас то али ипак ми настављамо свој рад у уверењу да се разделити не можемо. Ми морамо имати пред очима државну целину. Не можемо да мислимо на нешто друго него на јединствену државу. Не можемо мислити на неке федерације или слично. Највише што можемо јесте поделити земљу на неке административне или аутономне јединице. Чим би се ишло за стварање хрватске јединице ја се питам где је наша

српска јединица, куда ће на пример Бачка, Банат где има Срба четири пута више него Хрвата. Ја кажем федерација или било какво одвајање није добро, али ако Хрвати нећете јединствене државе, нећемо да је намећемо. Силом ништа друго него за свој властити спас. Мислим да је федерација немогућа пошто се не могу створити такве јединице које би обухватиле све Србе и све Хрвате. А ви хоћете федерацију на штету Срба. То је немогуће и због наших жртава и због наших осећања. Стрпимо се и сарађујмо за Југославију да спасимо њу, после ће народ и прилике уредити наше унутрашње размирице, што да се у Лондону свађамо у унутрашњем уређењу нечега што немамо.“¹¹⁵ Крњевић је упао у говор Трифуновића пребацујући :„Па ви сте били први који споразума нисте поштовали“.¹¹⁶

Током 1943. појачао се притисак Британаца да се међу Југословенима прекину размирице. У том смислу у мају су тражили од Јовановића да састави декларацију о ратним циљевима и федерализацији Југославије којим би се обуздао хрватски сепаратизам, на исту страну довели партизани и четници и Влатко Мачек.¹¹⁷ Јовановић је припремио декларацију коју су тражили Британци. На ову декларацију Крњевић је приложио амандмане, у којима се тражило да се осуде сви који раде против успоставе Југославије и наглашава како је српско-хрватски споразум из 1939. и даље један од темеља државне политике¹¹⁸. Додатне компликације представљале су и гласине о сарадњи јединица генерала Михаиловића са окупатором, које су посебно пласирали комунисти преко радија Слободна Југославија, а које су долазиле до Лондона и тиме отежавале положај председника владе, као и српских министара у константној расправи са Хрватима. Влада је упозоравала на опрезност због усташке пропаганде. Свим силама се радило на промоцији четника и генерала Михаиловића. Међутим ствари су биле измакле контроли владе. Једино чиме се још могао послужити председник владе било је да каже како генерал Михаиловић има шест дивизија под

¹¹⁵ Архив Југославије, Емигрантска влада Краљевине Југославије 103–2–21.

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ Pawlowitch Stevan, *Out of Context—The Yugoslav Government in London 1941–1945*, стр. 109.

¹¹⁸ Pawlowitch Stevan, *Yugoslav-Soviet Relations 1939-1943 as Seen in British Sources*, стр. 424.

својом командом. Међутим, све ово није више имало никакву тежину, Британци игнорисали изјаве владе и о покољима и о Дражи Михаиловићу сматрајући све то као великосрпску пропаганду.¹¹⁹ Крајем 1942. године гашењем владине радио станице Карађорђе све комуникације владе и четничког покрета биле стављене под тоталну контролу Британаца. Утицај владе на догађаје у земљи био је скоро потпуно паралисан. У светлу ових радњи британске владе према свом југословенском партнеру Слободан Јовановић је почетком 1943 изјавио да су краљ и влада стварно британски заточеници.¹²⁰ Оптерећен свим поменутих проблемима, а без конкретног позитивног решења Слободан Јовановић је био приморан да поднесе оставку 17. јуна 1943.¹²¹

Чиновничке владе

Састав нове владе био је поверен радикалу Милошу Трифуновићу. Главне особине Трифуновићеве владе биле су континуитет рада претходних кабинета: нема уступака хрватским министрима, подршка четницима, супротстављање партизанима и задржавање истих односа са Британцима.¹²² Нова влада била је спремна прихватити декларацију претходне, али су хрватски представници излазили са новим захтевима што је отежавало рад.¹²³ Поред овога Хрвати су тражили и да место у амбасадора у Лондону заузме један Хрват.¹²⁴ Британци су захтевали да влада пређе на блиски исток. Још један од проблема који је потресао ову владу била је и краљева жеља да се ожени грчком принцезом. Један од најзначајнијих аката владе Милоша Трифуновића био је именовање министра двора Радована

¹¹⁹ Веселин Ђуретић, *н. д.*, стр. 238.

¹²⁰ Исто, стр. 239.

¹²¹ Исто.

¹²² Tomasevich Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks*, стр. 305.

¹²³ Pawlowitch Stevan, *н. д.* стр. 109.

¹²⁴ Tomasevich Jozo, *н. д.* стр. 306.

Кнежевића на безначајно место отправника послова у амбасаде Лисабону. Овиме је утицај Кнежевићев на владу нестао.¹²⁵ Испоставило се ипак да је највећи проблем Трифуновићеве владе, поред уобичајених трзавица са Хрватима, била краљева жеља да се ожени, чему су се противили сви чланови владе. У немогућству да влада реши ово питање Милош Трифуновић поднео је оставку 10. августа 1943. Поред поменутих активности ова влада се за кратки период свога трајања није дотицала, бар на својим седницама, страдањима народа у Југославији.

Емигрантски Министарски савет пети по реду од како је влада напустила државу формиран је 10. августа 1943. Мандат је био поверен Божидару Пурићу. Пурић је био доктор права, професионални дипломата, вршио је и дужности генералног конзула у Чикагу, амбасадора у Паризу и шефа политичког одељења Министарства спољних послова.¹²⁶ Влада Божидара Пурића била је замишљена као кабинет професионалних чиновника, који би водио послове неоптерећен партијским и националним трвењима до ослобођења и повратка у Југославију. Како су се односи на просторима Југославије развијали негативно у корист генерала Драгољуба Михаиловића због јачања комуниста под вођством Јосипа Броза, у задатке Пурићеве владе наметали су се изазови већи него што су их имале претходне владе када се радило о статусу Четника и њиховог вође са западним савезницима.¹²⁷ Председник владе Божидар Пурић водио је прозападну политику, чврсто је подржавао генерала Михаиловића и његов покрет, осуђивани су комунисти без реалног размишљања да Совјети добијају рат против Хитлерове Немачке и да они једног дана могу бити значајан фактор у решавању судбине послератне Југославије. Влада се није противила женидби краља Петра II Карађорђевића. Влада је своју дужност вршила из Каира. Председништво министарског савета донело је одлуку о

¹²⁵ Исто, стр 305.

¹²⁶ Предраг Ђ. Бајић, *Савезничка војна помоћ НОП–у 1943–1945*, докторска дисертација, Београд, 2016. стр. 186.

¹²⁷ Исто.

стварњу Одбора за обнову земље 31. јануара 1944.¹²⁸ На тези подржавања Михаиловића пала је влада Божидара Пурића. Нову владу формирао је 1. јуна 1944. бивши бан Бановине Хрватске Иван Шубашић. Шубашићева влада првенствено је била створена зарад споразумевања са Јосипом Брозом Титом. Своју задатак влада је испунила што је резултирало нестајањем краљевине Југославије и признавањем Тита као новог носиоца власти на југословенским просторима.

Закључак

Влада формирана 27. марта 1941. није била формирана у регуларним околностима. То је био израз једног пуча, побуне војних кадрова из којих је и поникао први председник новоформираног минситарског савета генерал Душан Симовић. Међутим, било је нереално очекивати да ће састав владе задржати искључиво војни карактер. Мешање војних лица у рад владе остаће дуго времена отежавајућа околност за њено нормално функционисање. У владу су ушли и грађански политичари представници политичких странака свих народа Југославије како би се показала чврстина заједнице. Уверавања која је та влада давала Хитлеру и Мусолинију покзала су се безначајна. Напад сила Осовина који је уследио био је немилосрдан и брз. Од раније профашистишчки елементи у виду усташког покрета у емиграцији чекали су један такав сценарио. Са обзиром на поруке које су они слали из емиграције у свом пропагандном раду било је сасвим извесно да ће у случају њиховог запоседања власти у Југославији српски народ очекивати тешка времена. Са нападом на Југославију показала се сва слабост формиране владе као и лабилност њеног председника Симовића. Већ од првог дана рата она није била способна удахнути неки вид националне солидарности, сарадње. Није ни могла када је у себи имала министре који

¹²⁸ АЈ. 103–2–27.

су је знали напустити са првом невољом која ју је задесила. По одласку у емиграцију она је наставила силазном путањом. У прво време збуњени представници владе имали су солидан кредит код савезника. Неповерење међу њима расло је из дана у дан од одласка у емиграцију. Са првим вестима о погрому и истребљивању српског живља на просторима Независне Државе Хрватске јаз међу политичким представницима народа Југославије у влади растао је.

Српски представници у влади били су махом старији људи још из времена Краљевине Србије. Већина њих били су прошли кроз страхоте и патње Првог Светског рата да би створили Југославију. У новом светском конфликту били су тешко повређени сазнањима да их њихова „браћа“ за чију слободу су крв проливали доле у земљи бездушно кољу и убијају на најсвирепије начине. Већина њих је то доживела као најгору врсту издаје. Старост ових српских политичара била је колико позитивна толико и негативна јер су били „истрашени“ у Великом рату као и међуратном периоду. Нове генерације младих људи улазили су у политику кроз полицијске канцеларије и као резултат тога сужених видика. У овом случају показао се сав промашај диктатуре краља Александра. Стварањем беспоговрне чиновничке државе он је зауставио развој нове способне слободоумне генерације српских политичара који би наследили старе. Показало се да млада држава уопште није имала времена за исправак начињене штете. Са друге стране хрватски и словеначки политичари су били оптерећени разграђивањем државне заједнице на федерацију или су захтевали шире аутономије у оквирима постојеће. Не би било погрешно ни закључити да је крајњи циљ хрватских политичара био независна Хрватска, циљ којем су они одвајкада стремили, као и њихови преци. Југославија је била само једна пролазна станица за њих. Догађаји из новије историје и рата 1991–1995. само потврђују овај закључак.

У најтежим временима када је требало сви представници владе да нађу разумевање једни за друге то се није десило. Они се јесу сви заједно

ухватили у коштац са проблемима геноцида који се дешавао у Југославији, али хрватски и словеначки део владе није био искрен ни саосећајан према српском. Српски народ се 27. мартом био определио за демократију и у њено име он је прогањан и убијан од стране усташа и других окупатора Југославије, он је био заслужио саосећања и признања. Ситна политика хрватских и словеначких представника била је политика два народа који нису прошли кроз историјска искушења кроз која су прошли Срби. Ова политика наводила је Хрвате на уско гледање ситуације и задовољавање са резултатима од данас до сутра. Њихово негирање и цинизам када су били у питању усташки злочини који су расправљани на седницама владе одсликавали су ову политику. Ова политика виђана је и у сталним покушајима да се интернацилизује хрватско питање. За њих је стално било битно то хрватско питање, српско у Југославији као и да није постојало. Словенци нису били ништа мање безосећајни него Хрвати. Они су знали тражити гаранције од Срба за Југославију после рата и њено уређење, а захтевали су и територијалне ревандикације на штету сила осовине. И све ово прво, без помисли да тако што може вређати српске представнике.

Положај Југословенске владе нису олакшавали ни српски представници изузев неколицине. На жалост већина њих су брзо упали у ову ситну политичку игру Хрвата и Словенаца место да се издигну изнад ње. Поред Срба у влади који су се показивали лабилно у погледу Југославенске идеје и државе ствари су погоршавали и њихови представници изван ње. Званични државни представници подавали су се мислима о стварању великосрпског програма и издвајања Срба изван Југославије. Као да нису водили рачуна о томе да ли и савезници то желе. Оно што је у распрама Хрвата, Словенаца и Срба на седницама и ван њих било тешко погођено то је био кредит Југославије као државе. Како је време протичало Савезници су се са правом питали чему Југославија. Било је очигледно да је владала неслога међу онима који су требали очајнички заговарати њен опстанак.

Сталне распре у влади и ван ње као и немогућности исте да реши проблеме временом су допринели да кредибилитет владе толико ослаби да су савезници као једино решење видели у томе да је удаље из Лондона. Још једна од последица била је та што ће владе после Слободана Јовановића бити „чиновничке“, створене само као прелазна решења.

Усташка делатност и злочини успели су у намераваном, поред стварања НДХ још и да унесу раздор у ионако крхку заједницу југословена како у Југославији тако и ван ње у њеној емигрантској влади. Они су били продужена рука Адолфа Хитлера који и није видео Југославију другачије но као једну вештачку творевину версајског система која по њему није имала право на живот. Разлози зашто је није нападао већ хтео само пакт у почетку били су вишеструки, највише стратешко – привредне природе. Влада је на те изазове одговорила негативно.

Извори:

Необјављени извори

Архив Југославије

Емигрантске владе Краљевине Југославије (103)

Објављени извори

Милан Грол, Лондонски Дневник 1941 – 1945, Београд 1990.

Записници са седница министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945,
приредили Константин Пјевац, Душан Јончић, Београд 2004.

Литература

Бранко Петрановић, *Историја Југославије I*, Београд 1988.

Фикрета Јелић-Бутић, *Усташе и независна држава Хрватска*, Загреб 1977.

Богдан Кризман, *Павелић и Усташе*, Загреб 1978.

Мирјана Стефановски, *Српска политичка емиграција о преуређењу Југославије 1941–1943*, Београд 1988.

Михаило Станишић, *Идеологије разградње Југославије као државе*, Београд 1999.

Pawlowitch Stevan, *Out of Context—The Yugoslav Government in London 1941–1945*, Лондон 1981.

Pawlowitch Stevan, *Yugoslav-Soviet Relations 1939-1943 as Seen in British Sources*

Tomasevich Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks*, Stanford university press, Stanford California, 2001.

Веселин Ђуретић, *Влада на беспућу*, Београд 1982,

Ђорђе Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Београд 1995.